

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 321.01

І. Б. КІЯНКА

ЛІБЕРАЛІЗМ І ПОПУЛІЗМ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Аналізується проблема ідеології в контексті популізму та розвитку демократії в сучасному українському суспільстві. До уваги беруться популістські принципи та гасла в контексті їх впливу на електорат. Поява ідеології є закономірним результатом розвитку суспільства та важливим атрибутом функціонування держави. При цьому ідеологія може виступати у вигляді політичного вчення, релігійної доктрини, глобальної стратегії, тощо. Її роль можна спів ставити з якістю визначального духовного стрижня, що визначає мету та сенс суспільно-політичного життя, забезпечує згуртування та єдність соціуму, народу, нації навколо вирішення нагальних проблем.

Ключові слова: ідеологія, популізм, лібералізм, демократія, політичний режим.

Киянка И. Б. Либерализм и популизм в контексте современной демократии

Анализируется проблема идеологии в контексте популизма и развития демократии в современном украинском обществе. Учитываются популистские

© КІЯНКА Ірина Богданівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук і філософії Львівського національного інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

принципы и лозунги в контексте их влияния на электорат. Появление идеологии является закономерным результатом развития общества и важным атрибутом функционирования государства. При этом идеология может выступать в виде политического учения, религиозной доктрины, глобальной стратегии, т. Ее роль можно сопоставить с качеством определяющего духовного стержня, определяющего цели и смысл общественно-политической жизни, обеспечивает сплочение и единство социума, народа, нации вокруг решения насущных проблем.

Ключевые слова: идеология, популизм, либерализм, демократия, политический режим.

Kiyanka Iryna. Liberalism and populism in the context of modern democracy

The article analyzes the problem in the context of the ideology of populism and democracy in the modern Ukrainian society. Taken into account populist slogans and principles in the context of their impact on the electorate. The emergence of ideology is the natural result of social development and an important feature of the functioning of the state. This ideology can act as a political doctrine, religious doctrine, global strategy, and more. Its role could put the quality of singing defining spiritual core that defines the purpose and meaning of political life, ensures the cohesion and unity of the society, nation, nations around the solution of urgent problems.

Key words: ideology, populism, liberalism, democracy, political regime.

Ідеологія – є важливою складовою суспільної свідомості, котра являє собою самобутнє й різностороннє явище. Специфічний зворотний вплив цих форм на різні сторони соціального організму (суспільства) на певному історичному етапі доводить, що суспільна свідомість має складну внутрішню структуру і може бути всебічно досліджена лише в системі цілісного культурного життя суспільства з історичного, філософсько-соціологічного, політологічного та інших кутів зору .

Дану проблематику висвітлено у працях Вегеша М., Видріна Д., Демчука П., Михальченка М., Лісового В., Панасюка Б. та інших науковців.

Політичні ідеології – це певні сукупності взаємопов’язаних ідей, цінностей, символів та ритуалів, призначених об’єднувати людей заради спільних політичних дій. Серцевину політичних ідеологій складають певні погляди на суспільство та державу. Важливим є й той момент, що політичні ідеології є особливим типом вірувань. Те, у що ми віримо, є часткою нашої дійсності. На основі того, у що ми віримо організовується наша діяльність.

Політичні ідеології (принаймні традиційні європейські політичні ідеології) – явище відносно пізнього часу й, по суті, породжене релігіями, котрі завжди включали й певні погляди на людину, суспільство та державу. Хоча релігійне світорозуміння містило ідеології - світогляд, що спиралися не на критичне мислення, а на віру .

На теперішньому етапі розвитку українського суспільства, маємо проблему з надмірним впливом політичних ідеологій на наш соціум, що призвело значну кількість громадян країни до стану апатії. Як наслідок попереднього режиму, що базувався на страху, насильству, сьогодні дав наслідок – політичної апатії. Якщо страх може породжувати певну дію – боротьбу, обурення, то апатія ж, тобто відсутність необхідного рівня соціальної енергії, веде до загибелі (чогось старого в кращому випадку. – *Прим. автора*) або породжує чи дає неймовірний успіх щодо реалізації популістських гасел.

Як зауважив М. Вегеш, політична ідеологія –це система поглядів, ідей, вчень, що відображають суспільне життя, інтереси, цінності та потреби різних соціальних груп, цілі, завдання й методи їхньої діяльності. Відповідним чином, політика без ідеології існувати не може, так як політична ідеологія є структурним елементом політики. Доки люди поділяються на групи за інтересами, залишається потреба у владному регулюванні їх відносин: вони підтримуватимуть владу або протистоятимуть їй, формуючи групові образи щодо їх місця в суспільстві, відстоюючи власний погляд на речі як найдостовірніший. Варто зауважити, що одною з найсерйозніших проблем у сучасному політичному житті української держави є незбалансованість її політико-правової системи та механізму влади, що, значною мірою, зумовлено відсутністю єдиної національної та державної ідеології. Фактично кожна політична партія намагається творити певні ідеології. Однак переважна більшість з останніх, не маючи під собою належного ідейно-політичного підґрунтя, не є життєздатними¹.

Відомо, що політична ідеологія являє собою системне відображення істотних аспектів політичної дійсності і виступає формою класової, групової, станової політичної свідомості й самосвідомості, системою ідей, гіпотез, концепцій, ідеалів, гасел, програм, в яких відображені корінні політичні, економічні інтереси соціальних груп.

Як вважає І. Дацюк є два типи демократії – популістична демократія та стратегічна демократія.

Популістична демократія це демократія, де приймаються прості популярні рішення, які задовольняють мінімальні матеріальні потреби суспільства, але які не є повністю адекватні сучасному складному світові.

Популістичні демократії або тимчасов перебувають в хаосі політичних конфліктів їх еліт під час спроб різнонаправленої маніпуляції, або тривалий час знаходяться в ситуації зовнішнього управління з боку стратегічних демократій.

Маніпуляції еліт всередині різних типів демократії є різними. Еліти популістичних демократій здійснюють дуже примітивні маніпуляції своїм суспільством. Стратегічні демократії маніпулюють своїми суспільствами на більш глибинному рівні з розумінням далекої перспективи. Стратегічні демократії здійснюють стратегічне управління як всередині своїх країн так і через активну зовнішню політику здійснюють управління іншими країнами.

У стратегічній демократії управляє стратегічна еліта. Відтак в популістичній демократії панує винятково компрадорська еліта, яка здебільшого має підпорядкування тому чи іншому зовнішньому центру управління. Водночас в деяких популістичних демократіях різні частини компрадорської еліти мають різні вектори зовнішнього підпорядкування.

Компрадорські еліти всередині такої країни є конфліктними та неугодоздатними не тому, що вони мають групові психічні відхилення, погану політичну культуру, злий намір чи малий розум – вони такі, бо залежні від центрів зовнішнього управління, які знаходяться в конфлікті. Тобто різні компрадорські еліти відтворюють всередині конфлікт центрів зовнішнього управління, які стоять за ними².

Проте поява стратегічної демократії в країні, яка до того була популістичною демократією, в оточенні колишніх зовнішніх центрів управління можлива лише тоді, коли така нова стратегічна демократія продемонструє принципово нову структуру влади – більш сучасну і ефективну, ніж вона є навіть в стратегічних демократіях. Нова структура влади – це «поліархія», де окрім трьох класичних типів влади (законодавчої, виконавчої та судової) мають бути ще два типи – стратегічна та самоврядно-місцева. (Примітка Ігоря Дацюка).

Важлива місія лежить на політичних партіях, які предствалють усі верстви народу. Але тільки стратегічні партії забезпечують країні доступ до стратегічної влади.

В стратегічних демократіях стратегічні партії виконують перш за все функції стратегічних досліджень, випрацювання та впровадження стратегій внутрішньої та зовнішньої політики – роблять вони це не публічно, в дуже вузьких колах.

У загальнонаціональному плані ідеологічно-політичний компонент національної самосвідомості, на відміну від інших, не виникає стихійно на побутовому рівні, а є результатом діяльності національної інтелігенції. Внаслідок активної дії національних партій чи громадсько-політичних об'єднань національна ідея і, в першу чергу ідея національної єдності доповнює зміст етнічної духовності, отримує політичне закріплення в програмних документах політичних партій та свідомості людей³.

Сьогодні ідеологія виступає у формі масової культури, котра свідомо поширюється через численні канали сучасної пропаганди, формує смаки, потреби і напрям думок «пересічної людини», є засобом цілеспрямованого керування мисленням і поведінкою людей. Роль і місце ідеології в суспільстві залежить від становища самого суспільства та його соціальних інститутів (парламент-церква - ЗМІ – освіта, тощо). Це своєрідні соціальні інтегратори підстраховують і перекривають один одного. Слабкість одних неминуче проявляється в підвищеній завантаженості на інших. І гіпертрофований розвиток ідеології, перетворення її у фокус всієї системи інтеграторів є показником слабкості всіх інших інтеграційних механізмів⁴.

Так історично сталося, що найвагоміший вплив на колективну психіку (її властивості, стани, процеси) справляє ідеологія з певними догмами релігії. Саме з цих соціокультурних залізобетонних конструкцій народилися поняття, образи, символи, поведінкові установки, за допомогою яких політики досягають влади й успішно маніпулюють масами, зіштовхуючи їх між собою і віддаляючи від себе самих.

Головна ознака ідеології – догма – виникає в результаті абсолютизації ідеологічних схем (як в індивідуальній, так і в суспільній свідомості) і перетворення їх в самоцінність, охоплюючи всі інші соціальні цінності. Таке становище ідеології унеможливує будь-

які інші духовні альтернативи, пригнічує особистісну самосвідомість і відчуває відповідальність індивіда на користь тих, хто узурпує права виступати від імені ідеології.

Будь-яка ідеологія прагне пояснити та обґрунтувати той соціальний та політичний порядок, котрий вона відстоює. Для цього використовуються різного роду прийоми, наукові формули та термінологія, за допомогою котрих часто і конструюється ідеологія. Безперечним є вплив ідеології на науку. Ідеологія, яка обґрунтовує політичний порядок, суспільно-економічні відносини і т.д., співвідноситься з поняттями, в котрих людина осмислює своє існування в суспільстві. А вони нерозривно пов'язані з картиною світу і розумінням місця людини в цьому світі.

Політики не переймаються головним – формуванням і ефективним використанням соціального інтелекту, тобто здатності соціуму обробляти і класифікувати інформацію (поточні і глобальні проблеми, шляхи і засоби їх розв'язання), за допомогою якої політики могли б так реагувати на внутрішні і зовнішні чинники, щоб не порушувати зовнішню гармонію даного соціуму.

Популізм – підвищена чуттєвість великих мас людей до простих пояснень складних проблем, до примітивних галасливих закликів; це демагогічні політичні дії політиків, які прагнуть використати цю чуттєвість.

І тому в даному випадку засадами популізму виступають:

1. “Підігравання” мінливим настроєм та вимогам мас.
2. Використання емоційних станів мас людей (страх, ненависть, ворожість).
3. Загравання з масами.
4. Використання лексики натовпу.
5. Завищені обіцянки.
6. Апеляція до найменш-освіченої частини мас.
7. Створення ідеологічних кліше.
8. Презумпція малих але конкретних справ.
9. “Істинність простих рішень”.

Необхідно враховувати той аспект, що в той чи іншій мірі популістом є кожен політичний діяч, що зумовлено ірраціональністю великих мас людей.

В той же час як в популістичних демократіях компрадорські партії виконують винятково функцію захисту всевладдя великих корпорацій під патронатом того чи іншого зовнішнього центру управління. В популістичних демократіях партії не є технологією доступу до стратегічної влади, бо сама стратегічна влада знаходиться за межами їх країни.

Адже політична еліта всередині демократії може змінюватися зусиллями самого демократичного суспільства. Еліта це така частина демократичного суспільства, яка в будь-якому разі стоїть над ним, маніпулює його свідомістю і здійснює безпосереднє чи опосередковане управління, в залежності від позиції, яку вона займає. Тому замінити одну еліту на іншу суспільство не може, воно в своїй більшості надто некомпетентне.

І тому часто популізм використовує загальну масу людей або людей натовпу. Як вважає С. Грабовський «Стаючи частиною організованого натовпу, людина спускається на кілька позицій нижче сходами цивілізації. В ізольованому стані вона, можливо, була би культурною; у натовпі це варвар, тобто істота інстинктивна. У неї виявляється схильність до сваволлі, буйства, лютої, але й також і до ентузіазму та героїзму, властивих первісній людині, подібність із якою ще більше посилюється тим, що в натовпі вона надзвичайно легко підкоряється словам та уявленням, які не мали б на неї в ізольованому стані жодного впливу, і робить учинки, що явно суперечать і її інтересам, і її звичкам⁵.

Хоча звичайно, коли натовп в умовах умілого використання масових комунікацій та ламання соціокультурних табу внаслідок грандіозних катаклізмів цілі нації перетворюються на систему натовпів, що здатні не тільки на аморальні та руйнівні, а на героїчні та благородні вчинки. Але останні залежать не так від внутрішньої налаштованості юрби, як від умілого маніпулювання нею.

Зі зростанням нашої здатності обробляти інформацію зростає наш опір соціальним хворобам. Наші психічні хвороби сьогодні поширені не менше, ніж в попередні роки навіть в деякій мірі більше (хоча багато з них на сьогодні знаходиться в латентному стані. – *Прим. автора*).

Важливість ідеології полягає в тому, що вона є вагомим фактором формування суспільства та виховання людей. Досвід країн свід-

чить, що держава не може існувати без власної ідеології. Адже потреба в національній (державній) ідеології закладена самою закономірністю функціонування суспільства та необхідністю пошуку загальнонаціональних духовних орієнтирів, спроможних консолідувати суспільство⁶.

У процесі розвитку української держави особливо гостро відчувається потреба в системі політико-ідеологічних цінностей та морально-етичних орієнтирів, здатних мобілізувати зусилля суспільства на розв'язання поточних і перспективних проблем її розбудови. Одним із шляхів пошуку та обґрунтування інтеграційної ідеї, реалізація якої могла б стати основою формування необхідної нам системи ціннісних пріоритетів та орієнтирів, є створення такої концепції державної ідеології, котра б враховувала головні особливості духовності й ментальності народів, що населяють Україну, здатна була б забезпечити їхні інтереси та сприяти подальшому повноцінному розвитку української нації та держави⁷.

Згідно визначення В. Лісового, ідеологія – це сукупність взаємопов'язаних, а то й ніяк не пов'язаних між собою ідей, символів та ритуалів, призначених об'єднувати людей заради спільних дій.

Цілком очевидно, що саме завдяки належній, ефективній і дієздатній ідеології, можливим є формування в Україні громадянського суспільства.

Саме в державній ідеології концентровано віддзеркалюються основні загальнонаціональні цінності й загальнодержавні інтереси, внутрішні та зовнішні пріоритети держави, місце громадян у їх реалізації, тощо. Відмова ж від ідеології, або деідеологізація, не сприяє зміцненню суспільної свідомості народу, бо створює в ній порожнечу. Державна ідеологія має подолати в масовій свідомості комплекс другосортності власної держави та згуртувати народ у боротьбі за його гідність і належне місце у світовому співтоваристві.

Розвиток українського суспільства після досягнення незалежності значною мірою актуалізував проблеми вивчення історичного досвіду, інтелектуального спадку попередніх поколінь. Особливої уваги заслуговує період кінця XIX початку XX сторіч, коли в українській політичній думці були сформовані найбільш потужні концепції суспільно-політичного розвитку.

Наразі динаміка політичної системи України характеризується невизначеністю стратегічної мети розвитку. Хоча основні інститути державності створені, але не сформовані стратегічні та тактичні цілі суспільно-політичного розвитку, не виявлені його напрямки. Незаперечними є демократичні перетворення в житті українського суспільства, створення нових політичних інститутів, розвиток громадянського суспільства, в той же час соціально-політична криза набуває перманентного характеру, політичні інститути функціонують вкрай нестабільно⁸.

У свою чергу, одна з найбільших небезпек популізму для суспільства полягає в тому, що він є перешкодою на шляху нормального функціонування такої основоположної засади, як делегування владних повноважень суспільною групою довіреній особі. Адже політики, які завдячують своєю популярністю виборцям, доволі швидко забувають про те, хто є джерелом влади. Загалом можна стверджувати, що зростання популістських настроїв у суспільстві та злет популярності примітивних соціальних рецептів свідчать про низький рівень громадянської свідомості⁹.

Політикам їхній природний владний інстинкт завжди підказує, як спокусити електорат, на яких стереотипах можна зіграти і які психологічні механізми використати. І найчастіше вони вибирають національну ідею як своєрідний "гачок". Історія свідчить, що на хвилі націоналізму з'явилося чимало політичних лідерів, які зазвичай претендували на те, щоб стати лідером нації.

Зростання популізму нині пояснюють руйнуванням ліберального консенсусу, яке почалося після закінчення холодної війни, із зростанням напруги між демократичним мажоритаризмом і ліберальним конституціоналізмом - двома головними підвалинами демократичних режимів. Посилення ролі популізму свідчить про поступову втрату привабливості ліберальних рішень у сфері політики, економіки та культури.

При цьому слід підкреслити, що посилення популізму сьогодні є реакцією на трансформації соціально-політичних та соціокультурних реальностей, нові виклики, на які старі, «традиційні» політичні гравці не знаходять привабливих для виборців відповідей. Про це свідчать і вибори у США -2016 року. І тому чимало дослідників погоджуються також на тому, що популізм має дуже багато варіантів,

міцно пов'язаний зі специфікою різних національних політичних культур, відмінними політичними традиціями тощо.

Перед українським суспільством знову постає проблема пошуку ефективних способів політичного розвитку. І тому основою тезою у протистоянні маніпулюванню свідомості та впливу популістських гасел на наше життя має стати гасло: « У мене достатньо сил, щоб стерпіти істину про себе».

1. *Веґеш М. М.* Історія і політика. У 4 т. Ужгород: УЖНУ, 2005. Т. 4. 478 с.
2. *Дацюк С.* Інтелектуальна політика // Незалежний культурологічний журнал «І». 465с.
3. *Демчук П.* Державна ідеологія та ідеологічна робота держав // Розбудова держави. 1994. №5. С.12-14.
4. *Донченко О., Романенко Ю.* Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія. Київ: Либідь, 2011. 334с.
5. *Грабовський С.* Люди натовпу. Як створювався homo sovieticus // Тиждень. Український тижневик. 2011. № 48. С. 40-41.
6. *Культура.* Ідеологія. Особистість: методолого - світогляд. Аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. Київ: Знання України, 2002. 578 с.
7. *Лісовий В. С.* Що таке національна (українська) ідея? Націоналізм: Антологія / упор. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 593-626, с.602.
8. *Панасюк Б. Я.* Помаранчева революція в променах національної ідеї: історико-художній нарис. Київ: КНЕУ, 2006. 176 с.
9. *Ситник О. М.* Становлення ідеології: український аспект: монографія. Донецьк: Вид-во «Вебер» (Донецька філія), 2009. 244 с.

Kiyanka Iryna. Liberalism and populism in the context of modern democracy

The article analyzes the problem in the context of the ideology of populism and democracy in the modern Ukrainian society. Taken into account populist slogans and principles in the context of their impact on the electorate. The emergence of ideology is the natural result of social development and an important feature of the functioning of the state. This ideology can act as a political doctrine, religious doctrine, global strategy, and more. Its role could put the quality of singing defining spiritual core that defines the purpose and meaning of political life, ensures the cohesion and unity of the society, nation, nations around the solution of urgent problems.

Ideology - an important part of social consciousness, which is the original and many-sided phenomenon. Specific opposite effect these forms on various aspects of the social organism (society) at a certain point in history proves that social consciousness has a complex internal structure and can be fully investigated within the system of integral cultural life of society from historical, philosophical, sociological, political science and other angles .

Political ideology - a certain set of interrelated ideas, values, symbols and rituals intended to bring people together for political action. The core political ideologies make certain views on society and the state. Important is also the point that political

ideologies are a special type of belief. So what we believe is a part of our reality. Based on what we believe our organized activities.

Political ideology (at least traditional European political ideology) - a phenomenon relatively late time and, in fact, generated religions, which always included and some view of man, society and the state. Although religious worldview contained ideology - philosophy, relying not on the critical thinking and faith.

Populist democracy or temporarily in the chaos of political conflicts of the elite by trying multidirectional manipulations or long time in a situation of external control of the strategic democracies.

Manipulation of elites in different types of democracy is different. Elite populist democracies engaged in very primitive manipulation of our society. Strategic democracy manipulate their societies at a deep level of understanding of the long term. Democracy Strategy provides strategic management both within their countries and through active foreign policy administer other countries.

Strategically democracy manages strategic elite. So a populist democracy reigns exclusively comprador elite that has largely subordinate to a particular external control center. However, in some populist democracies different parts of the comprador elites have different vectors external command.

The main feature of ideology - dogma - is the result of absolute ideological schemes (both individually and in the public mind) and turn them into self-worth, including all other social values. This situation ideology against any other spiritual alternatives, inhibits personal identity and feels responsible for the individual who usurps the right to speak in the name of ideology.

Any ideology seeks to explain and justify a social and political order, which it defends. It uses different kinds of techniques, formulas and scientific terminology, through which often constructed ideology. Indisputable is the impact of ideology on science. The ideology that justifies political order, social and economic relations, etc., is related to the concepts in which people conceptualize their existence in society. They are inextricably linked with view of the world and understanding of man's place in this world.

In the development of the Ukrainian state is particularly acute need in the system of political and ideological values and ethical guidelines, can mobilize society to solve current and future problems of its development. One way to find and study the integration idea, the implementation of which could be the basis for the formation necessary for us system of value priorities and targets, is to develop a concept of state ideology, which takes into account the main features of the spirit and mentality of the peoples inhabiting the Ukraine, would be able to provide their interests and promote further comprehensive development of the Ukrainian nation and state.

Key words: ideology, populism, liberalism, democracy, political regime.